

TRŽIŠTE KAO MIKROEKONOMSKI AMBIJENT – MEHANIZMI I KONTROVERZE

*Ivana Brkić**, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad
Biljana Stankov, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad
Ivana Rotarov, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad

Sažetak: Savremeni mikroekonomski principi zasnovani su na tržišnoj ideologiji. Rad predstavlja opis tržišnih mehanizama, kao i tumačenje ekonomske stvarnosti prilikom njihove primene. Iako ni jedna struja ne isključuje u potpunosti delotvornost i prisutnost one druge, već se spori oko dominacije tržišta, odnosno države u okviru privrednih procesa, jaz koji se ističe između dve doktrine: samoregulacije tržišta vs. državnog intervencionizma, omogućava isticanje prednosti i mana obe koncepcije. Simbioza ove dve institucije – tržišta i države – mogla bi dati povoljne rezultate za ostvarenje društvenih ciljeva, stvaranje društva blagostanja, te se na taj način izboriti sa problemima današnjice: narušenom životnom sredinom, ekonomskom krizom i rastućom socijalnom nejednakošću.

Ključne reči: tržište, neoliberalizam, mikroekonomija, konkurencija, nejednakost, životna sredina, održivi razvoj, kriza.

MARKET AS MICROECONOMIC ENVIRONMENT - MECHANISMS AND CONTROVERSY

Abstract: Contemporary microeconomic principles are based on market ideology. The paper presents the description of market mechanisms, as well as interpreted economic realities in their application. Although none of science stream excludes completely the efficiency and presence of other, it is disputed over the dominance of the market or the state within the economic processes. The gap between two doctrines: market self-regulation vs. state interventionism allows us to highlight the advantages and disadvantages of one and the other concept. The symbiosis of these two institutions - market and state - could give good results in the achievement of social goals, creating a welfare society, and thus deal with the problems of today: the degradation of an environment, the economic crisis and social inequality.

* ivana.j.milosevic@gmail.com

Key words: *Market, neoliberalism, microeconomics, competition, inequality, environment, sustainable development, crisis.*

JEL classification: *D00*

1. UVOD

Država i tržište bili su uvek partneri u upravljanju privrednim aktivnostima u okviru jednog društva, s tim da se uvek jedna strana smatrala ugroženom u odnosu na drugu te je postojao strah da dominacija jedne institucije ne uzme previše maha i ne prevaziđe nadležnosti druge (Sekulović, 2015).

Parola ordoliberalna: “Tržišta koliko je moguće, države koliko se mora“, čini se da je dala odgovor. Međutim, nastavak naučnih „ratova“ oko glorifikacije tržišta, odnosno državne intervencije, izučavanjem pravaca razvoja ekonomske misli kroz istoriju, dao je jasan uvid u nesavršenosti isključivosti tržišta, odnosno države (Sekulović, 2015). Tržište ne može da funkcioniše bez institucije države, jer je ona ta koja garantuje svojinska prava, obezbeđuje izvršenje ugovora, slobodu, ali i socijalnu pravdu, pa i ulaganje u one segmente društva u kom privatni sektor ne vidi interes (veliki infrastrukturni projekti, ulaganje u obrazovanje, istraživanja i sl.).

Liberali (i u ekonomskom smislu) proklamuju slobodu kao najvišu vrednost pojedinca, čime oni rađaju koncept individualizma, a kao objekat ekonomije smatraju mikroekonomiju, dok je makroekonomija zbir rezultata individualnih percepcija i odluka, objašnjava Sekulović (2015). Druga krajnost u fokus stavlja grupu (državu, društvo, preduzeće, porodicu), a pojedinca u njihovu službu. Ekstremizam bilo koje vrste dovodi do apsurdna, te je jasno da linija između ove dve sfere nije, niti sme, biti jasno podvučena.

Pojedinci, nažalost, nisu dovoljno svesni i savesni da u svakom trenutku budu vođeni ispravnim vrednostima, te da one budu domen njihovog interesovanja. Neophodnost postojanja ravnoteže između ekonomije, sociologije i ekologije, odnosno čoveka, društva i prirode je nužnost savremenog doba. Stvarni izazovi današnjeg vremena oličeni su u narušenoj životnoj sredini, socijalnoj nejednakosti, siromaštvu, privrednoj stagnaciji, prezaduženosti i drugim pošastima savremenog doba, pred kojima ekonomsko-društveno-politički sistemi kakve danas pozajemo nemaju spremne odgovore i rešenja.

2. MEHANIZMI TRŽIŠTA

Sa aspekta mikroekonomije, tržište predstavlja sredinu ili ambijent u kojem se odvijaju privredne aktivnosti mikroekonomskih subjekata – kupaca i prodavaca

(Šagi & Šuvakov, 2004). U takvom ambijentu, pojedinačni interesi kupca i prodavca, odnosno proizvođača i potrošača koji raspolažu novčanim sredstvima tj. proizvodima, regulišu ponudu i tražnju za određenim vrstama roba i usluga, čime se vrši tzv. čišćenje tržišta i njegovo dovođenje u stanje ravnoteže. Ovakvi procesi odvijaju se na tržištu proizvoda, odnosno potrošnih dobara ili na tržištu faktora proizvodnje (rada, kapitala, zemljišta).

Prema Štachelbergovoj tržišnoj strukturi, zasnovanoj na broju učesnika na tržištu, razlikujemo tržišta potpune konkurencije i potpunog monopola, koja predstavljaju ekstreme, kao i tržišta oligopola, oligopsona, monopsona i monopolističke konkurencije, sa razlikom u tržišnoj moći njihovih učesnika.

U instituciji tržišta, kategorija cene ima ključnu ulogu, s obzirom da se izjednačava sa vrednošću robe i predstavlja novčani izraz vrednosti robe ili usluga (Šagi & Šuvakov, 2004). Cena predstavlja palicu kojom nevidljiva ruka diriguje ekonomskim orkestrom (Mankju, 2008). Cena se formira delovanjem zakona ponude i tražnje na tržištu, odnosno formiranjem ravnotežne cene (i količine) na osnovu Maršalovog krsta (preseka krive ponude i krive tražnje). Ravnoteža na tržištu postiže se u onoj situaciji kada privredni subjekti, bilo kupci/potrošači ili prodavci/proizvođači nemaju interes za promenom proizvedene ili potrošene količine, s obzirom na to da time ne bi unapredili svoj ekonomski položaj (Pejanović, 2014). Određivanje visine cene zavisi od tržišne moći i tržišnih snaga učesnika na tržištu. Tržišna snaga najizraženija je kod prirodnog monopola, dok je kod potpune konkurencije ona minimalna, te njeni učesnici prihvataju cenu kao datu veličinu. Tržišna moć se određuje na osnovu tržišnog udela, cenovne i unakrsne cenovne elastičnosti tražnje.

Elastičnost je još jedan pojam koji definiše učesnike na tržištu. Ona pokazuje u kojoj meri prodavci i kupci reaguju na promenu tržišnih uslova, precizirajući kretanja ponude i tražnje, smer i jačinu njihovih uticaja (Mankju, 2008). Elastičnost može da se odnosi na različite ekonomske fenomene: elastičnost privrede, ponude, tražnje, potrebe, kamatne stope, rada, cena. Bez obzira o kakvoj se ekonomskoj pojavi radi, elastičnost se uvek odnosi na sposobnost prilagođavanja izmenama u nekim drugim ekonomskim kategorijama.

Čista tržišna regulacija podrazumeva da svi učesnici na tržištu donose odluke samostalno, vođeni ličnim interesima: proizvođači/prodavci da ostvare što višu cenu za svoje proizvode, kao i što veći dohodak, a potrošači/kupci da dobiju što nižu cenu kupljenih proizvoda uz minimalan utrošak dohotka i maksimizaciju korisnosti kupljene robe ili usluga.

Prema klasičnom učenju, nesmetani tržišni mehanizmi automatski dovode do ostvarivanja i širih interesa nacionalne privrede i na najbolji mogući način daju odgovor na pitanje šta, kako i za koga proizvoditi. Mit o savršenom tržištu koje

pokreće konkurentna borba u današnjem svetu dominacije oligopolskih i monopolskih struktura smatra se neodgovarajućim. Kako primećuju Šagi & Šuvakov (2004), ovim se narušavaju osnovne funkcije tržišta – alokacija faktora proizvodnje i selekcija potrebnih dobara. Monopoliistička i ograničena konkurencija predstavlja odraz neracionalnosti ekonomskog sistema kakav je kapitalizam, sa izraženim elementima eksploatacije (Šagi & Šuvakov, 2004).

Šesti princip ekonomije prema Mankju (2008) glasi: tržišta obično predstavljaju dobar način organizovanja ekonomske aktivnosti. Ipak, u brojnim situacijama tržište nije najadekvatnije rešenje za regulisanje društvene tražnje i ponude. Postoje slučajevi kada zainteresovane strane na tržištu (kupac i prodavac) svojom aktivnošću ne ostvaruju pozitivan ishod za društvo u celini, već se njihova transakcija odražava na blagostanje trećih lica. Tako npr. kod onih privrednih delatnosti koje izazivaju određene eksterne efekte (tzv. eksternalije), bile pozitivne ili negativne, tržište nije u stanju da se samostalno nosi sa izraženim troškovima u slučaju prisustva koristi ili nedostatka ponude dobara čija proizvodnja donosi korist. Ove situacije mogu da budu rešene međusobnim pregovorima zainteresovanih strana (Kouzova teorema), ali ponekad, zbog velikog broja učesnika takav ishod nije efikasan. Tada se valja pozvati na sedmi Mankjuov (2008) princip: vlade su ponekad u stanju da poboljšaju tržišne ishode. Uplitanje države u tržišne mehanizme je češće po pitanju negativnih učinaka preliivanja (eksternalija), kakvi su: zagađenje vode, vazduha, zemljišta, proizvodnja lekova i prehrambenih proizvoda koji ne zadovoljavaju propisane standarde, proizvodnja radioaktivnog materijala i dr. (Đorđević, 2006). Ipak, izgradnja saobraćajne infrastrukture, ulaganje u nauku, istraživanje novih tehnologija, javno zdravstvo i nacionalna odbrana reprezentativni su primeri pozitivnih eksternalija, navodi Đorđević (2006).

Samostalni tržišni mehanizam nije zadovoljavajući ni kada se radi o pitanjima i problemima dugoročnog rasta i razvoja, zaposlenosti, socijalne zaštite i zaštite životne sredine, poljoprivrednih proizvoda, te je i u datim područjima neophodna državna intervencija (Pejanović, 2014). Tržišni neuspesi su pojava koja nastaje kada tržište nije u situaciji da postigne Paretovu efikasnost. Pored nesavršene konkurencije (postojanje monopola), javnih dobara, spoljnih faktora i asimetričnosti informacija, u date situacije ispoljavanja neuspeha tržišta kada je potrebno pribeći državnoj intervenciji ubrajaju se i nejednaka raspodela dohotka i dobra višeg reda/posebne namene (npr. osnovno školsko obrazovanje, zdravstvena zaštita i dr.), navodi Pejanović (2014). Može se sumirati da se osnovni zadaci države ogledaju u povećanju efikasnosti i ostvarivanju jednakosti, kao i podsticanju makroekonomske stabilnosti i rasta, zaključuju Samuelson & Nordhaus (2000). Za otklanjanje neefikasnosti tržišta – pojavu monopola, eksternalija i postojanje javnih dobara, država posreduje na tržištu

donoseći antitrustovske i antimonopolske zakone, sprovođeci zakone za zaštitu životne sredine, zakone protiv pušenja, dok javna dobra podrazumevaju podsticanje korisnih delatnosti, kao što su finansiranje odbrane, zdravstva, školstva, izgradnja infrastrukture i sl. Uvođenjem progresivnog oporezivanja imovine i dohotka, kao i transfernih plaćanja (socijalne pomoći i subvencije), država može da utiče na preraspodelu dohotka i smanjenje socijalne nejednakosti. Fiskalnom i monetarnom politikom ublažavaju se poslovni ciklusi karakteristični za kapitalizam i tržišnu ekonomiju, čime se stabilizuje stopa inflacije i nezaposlenosti. Podsticanje rasta takođe predstavlja domen delovanja države, kroz različite vidove obrazovne politike, ulaganje u ključne segmente industrije, ali i kroz smanjenje/povećanje državnog deficita i stope štednje.

3. KONTROVERZE TRŽIŠTA

Nesumnjivo je da je tržište doprinelo proizvodnom bumu i obilju dobara u kojima uživa savremeni svet. Tržište stihijski povezuje nova tehnološka znanja sa potrebama razvoja. Nažalost, takvo izobilje u robama i uslugama ima svoje nuspojave oličene u siromaštvu, narušenoj životnoj sredini, društvenoj i ekonomskoj neravnopravnosti.

Tabela 1

Pozitivne i negativne strane tržišne ekonomije

Pozitivne strane tržišta	Negativne strane tržišta
Obilje roba i usluga	Zagađenje životne sredine
Nagrađuje uspešne, kažnjava neuspešne	Veliki jaz između bogatih i siromašnih
Podstiče preduzetništvo	Neodrživi razvoj
	Nezaposlenost
	Siromaštvo
	Privredne krize

Napomena. Prikaz autora.

Dogma o potpunoj efikasnosti *laissez-faire* tržišta na kojoj počiva neoliberalna doktrina, oslanja se u najvećoj meri na statističke i matematičke proračune, posmatrajući ekonomiju kao egzaktnu nauku, dok je čovek (lat. *Homo oeconomicus*) kao osnovni ekonomski subjekt zapravo nesavršeno racionalno biće. Savršena informisanost, potpuna mobilnost faktora proizvodnje, nemešanje države, slobodni ulaz i izlaz preduzeća, homogenost proizvoda i veliki broj prodavaca i kupaca odlike su teorijskih modela koji nemaju puno dodira sa realnošću. Kako zapaža Reinert (2006), “*rezultat tog visokog nivoa*

apstrakcije je da se u stvarnom svetu stalno dešavaju stvari za koje teorija tvrdi da su nemoguće“. Ovim autor misli na finansijske krize, osiromašenje zemalja pod uticajem globalizacije, privredni pad kao posledicu privatizacije i sl. Katić (2012) u tom kontekstu navodi izreku koja se pripisuje Hegelu: "Ako činjenice ne odgovaraju teoriji, tim gore po činjenice", na šta bi se mogla nadovezati i rečenica na koju podseća Reinter (2006), a koja je obeležila neoliberalizam osamdesetih i devedesetih godina: „Odgovor je tržište, a šta je pitanje?“, aludirajući na proklamaciju o svemogućnosti samoregulišućeg tržišta.

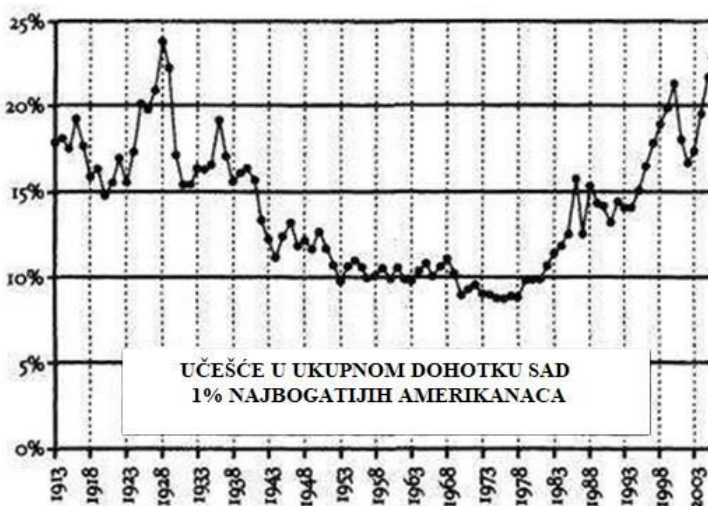
Iza floskula o slobodi često se krila upravo njena suprotnost – koliko je slobodan radnik koji neretko radi dva ili više poslova za jednu nadnicu neophodnu za skromno preživljavanje. Sloboda podrazumeva odsustvo straha, a strah od neizvesnosti je upravo ono što pokreće kapitalističkog čoveka na razne (nemoralne, nehumane) aktivnosti u borbi za opstanak. U tržišno slobodnom društvu, slobodan je samo kapital. Kada sloboda nema moralnih, zakonskih, ekoloških i drugih ograničenja na scenu stupa anarhija, „kaubojski“ kapitalizam, bezvlašće vođeno golim interesima i pohlepom učesnika, u društvu u kojem je čovek čoveku vuk (Drašković & Drašković, 2012). Tada privilegovani postaju vlasnici ključnih resursa kupljenih misterioznim prvim milionom i na takav način zauzimaju monopolske pozicije na tržišnoj utakmici, formirajući monopolske cene. U datom okruženju svemogućnost rešavanja privrednih problema cenama, konkurencijom, privatnom svojinom, efikasnim vlasništvom i preduzetništvom, deluje apsurdno (Drašković & Drašković, 2012).

Koncept liberalizacije vezuje se kako za ekonomski tako i za politički aspekt društvenog života. Na području ekonomije ogleda se u liberalizaciji i efikasnosti tržišta i sistema kapitalizma, dok je njen pandan u političkom smislu oličen u demokratiji. Vezom između ekonomske i političke slobode, drugim rečima, relacijama između dominacije tržišta i demokratije, kao i određivanju njihovog uticaja na ekonomski rast, bavili su se brojni autori (Farr, Lord & Wolfenbarger, 1998; Vega & Alvarez, 2003; Aixelá & Fabro, 2009; Peev & Mueller, 2012; Piątek, Szarzec & Pilc, 2013). Iako su pojedine studije iskazale jake (kauzalne) odnose između ekonomske i političke slobode i ekonomskog rasta, postoje i suprotni primeri gde prisustvo jedne slobode koegzistira nezavisno od postojanja druge. Tako, izrazito demokratske zemlje mogu da primenjuju ekonomsku politiku koja podrazumeva distorziju tržišta, dok autokratski režimi mogu, zbog odsustva opozicije, sa lakoćom da usvoje i sprovede politiku koja podstiče preduzetništvo i investicije (Ali & Crain, 2001). Primeri za to su Singapur, gde dominira ekonomska, ali ne i politička sloboda, i Indija, u kojoj postoji politička, ali je ograničena ekonomska sloboda (Swaleheen & Stansel, 2007).

3.1. EKONOMSKA NEJEDNAKOST I SIROMAŠTVO

Tržišni mehanizmi rade u korist manjine, vrše koncentraciju kapitala i stvaraju sve veći jaz između bogatih i siromašnih. Neosporno je da tržište i konkurentsko okruženje ekstraprofitom nagrađuju uspješne, a kažnjavaju neuspješne, dok drugo lice slobodnog delovanja tržišta svoje obrise ima u sve većem bogaćenju bogatih, a siromašenju siromašnih (Vojnić, 2004). Takav poredak stvari nije dugoročno održiv čak ni za bogate. Slika 1 pokazuje učešće u ukupnom dohotku Sjedinjenih Američkih Država 1% najbogatijih Amerikanaca. Uočljivo je da u godinama pre velikih ekonomskih kriza, izrazito dve najveće (1929. i 2008. godine), učešće najbogatijih u ukupnom dohotku bilo je na najvišem nivou, nakon čega je usledio krah. Dakle, stanje neravnomernosti i izrazite društvene raslojenosti je samo kratkoročno održivo, jer su svi ljudi, bogati i siromašni, upućeni jedni na druge i međuzavisni. Koncentracija bogatstva usporava tražnju za robama i uslugama, što negativno utiče na privredni rast i zaposlenost.

Nestajanje srednje klase je fenomen koji ustupa mesto rastu siromaštva. Socijalna nivelacija nije nužni pratilac uvođenja tržišne privrede. Naprotiv, socijalne razlike su u takvim ekonomijama neminovne, pa se ne može tvrditi da tržište automatski donosi blagostanje (Ristić & Ristić, 2014). Paradoksalno, u svim blagodetima koje je kapitalizam omogućio kroz razvoj tehnike i tehnologije, može da uživa manji deo stanovništva na planeti.

Slika 1. Učešće u ukupnom dohotku SAD 1% najbogatijih Amerikanaca

Napomena. Preuzeto od „Neoliberalizam – ekonomska neefikasnost uz socijalnu neodgovornost i moralnu neosetljivost“ od Dušanić, J. (2015). *Ekonomске ideje i praksa*, 16/17 (mart-jun), str. 64.

Tržište rada je posebno osetljiva i značajna tema o kojoj se raspravlja u ekonomskoj zajednici. Dok klasičari (i neoliberali) rešenje nezaposlenosti vide u smanjenju nadnica, Greenwald & Stiglitz (1986) uočavaju da i u uslovima slobodnog delovanja tržišta, bez intervencije države koje regulišu minimalane nadnice, postoji visoka stopa nezaposlenosti izazvana periodičnim krizama i recesijama koje predstavljaju sastavni deo kapitalističkog, tržišno uređenog ekonomskog sistema. U datim situacijama, opominju autori (Greenwald & Stiglitz, 1986), uloga države je od krucijalne važnosti kako bi se održala i očuvala socijalna ravnoteža, dajući primer socijalno osvešćene i odgovorne Švedske nasuprot SAD, premda obe zemlje svoje ekonomsko uređenje zasnivaju na tržišnim temeljima. Nasuprot tome, tržišni protagonisti zastupaju tezu o samoregulaciji stanja privrednog pada i rasta nezaposlenosti (okrivljujući ljude koji su ostali bez posla kao odgovorne za datu situaciju), ne dajući ljudsko i konkretno rešenje za armije nezaposlenih i siromašnih, osim da će da sačekaju novi uspon privrede. Jasno je bilo Kejnzu: „*Na dugi rok, svi smo mrtvi*“.

Šok terapija, sa ciljem potpune deregulacije i momentalne liberalizacije, koja je primenjivana u većini tranzicionih zemalja, izazvala je nepopravljive efekte, kao i prisutnu dozu anarhije kojom je urušena uspostavljena demokratija (Ristić & Ristić, 2014). Masovno osiromašenje koje je rezultiralo jeftinom radnom snagom nije dovelo do rasta produktivnosti. Čini se paradoksalnim da u XXI veku, eri rastuće produktivnosti i tehnološkom vrhuncu, ljudi rade sve više vremena za sve manje novca (Dušanić, 2015). Državno ulaganje u obrazovanje, infrastrukturu i socijalne usluge su one komponente koje podižu nivo vrednosti (pa tako i produktivnosti) najvažnijeg faktora – rada, koji za razliku od kapitala nije mobilan (Komazec & Ristić, 2006).

Glas bogatih se uvek dalje i više čuje, jer oni imaju finansijska sredstva i moć za tako nešto. Pobornici smanjenja poreskih stopa i ukidanja progresivnog poreza izborili su se za takvu fiskalnu politiku, uz navodno objašnjenje da će ona podstaći privrednu aktivnost i preduzetništvo. Činjenica je da data politika dovodi do loše državne službe, javnih ustanova (škola, bolnica, javni transport itd.) i socijalnih programa, što ne pogađa elitu već ostale građane (Dušanić, 2015).

3.2. NEODRŽIVI RAZVOJ I NARUŠAVANJE ŽIVOTNE SREDINE

Održivi razvoj je okupirao gotovo sve države sveta proteklih decenija, bez obzira na nivo razvijenosti ili nivo svesti o njegovoj potrebi (Vojnić, 2004).

Neodrživost eksponencijalnog rasta vidljiva je na svakom koraku: erozija zemljišta, prenamena poljoprivrednog zemljišta, globalno otopljenje, ostrva otpada, buka, zagađenost vode, vazduha i zemljišta i druge rane na planeti Zemlji koje nepopravljivo pečatira kapitalizam. Destruktivne privredne aktivnosti multinacionalnih korporacija u trci za sve većim profitom trajno narušavaju izgled i degradiraju kvalitet života svih ljudi na Zemlji, nezavisno od nacije, boje kože i klasnog staleža.

„Sofisticirana“, ali žestoka planetarna borba za sirovine i jeftine resurse dovodi do brojnih žrtava, ljudskih i prirodnih. Nažalost, „humanitarni ratovi“ i „borba za demokratiju“, uz brojne ljudske žrtve i velika materijalna razaranja, predstavljaju savršeno tržište vojne opreme, pa ratna industrija po ko zna koji put u istoriji pokreće ekonomiju i podiže je iz krize, koju je sam kapitalistički sistem izazvao.

Nedostatak obradivog zemljišta, kao i pijaće vode, povod su za konkurentske (ali i oružane) ratove zbog ovih ključnih životnih resursa. Njihova oskudica, uz kombinaciju sa rastom broja stanovništva, utiče na snižavanje životnog standarda i predstavlja potencijalno tlo za sukobe neverovatnih razmera i katastrofalnih posledica.

Potrošački mentalitet, utkan u srce tržišnog sistema, podmazan kreditima i marketing porukama: „kupuj, troši“, poguban je kako za prirodu, tako i za ljudsku vrstu. Odnos čoveka prema prirodi narušen je načinom života, stanovanja, razmišljanja modernog čoveka, koji je postao destruktivni potrošač sa neograničenim i uvek novim (nepotrebnim, izmišljenim) potrebama, dok su izvori za zadovoljenje tih potreba u prirodi ograničeni (Vujović, 2009).

Tržišni sistem, zasnovan na cilju o uvećanju profita, sa jedne strane prekomerno iscrpljuje prirodne resurse, dok sa druge strane potrošačko društvo, kao simbol kapitalizma, ostavlja velike količine otpada koje planeta Zemlja ne može da apsorbuje. Težnja za komforom života koji diktira srednja klasa zapadnog sveta neodrživ je za rastuće stanovništvo ostatka planete. Dominantan sistem koji propagira takav stil života, a sve u cilju rasta i uvećanja broja kupaca (profita), nije (više) odgovarajući spram narušenih životnih uslova u koje nas je doveo. Priroda i čovek postali su službenici ekonomskog sistema, u kojem su zamenjeni cilj i sredstvo. Brojne životinjske i biljne vrste su na rubu istrebljenja zbog predatorskog delovanja čoveka, koji ne uviđa da u trci za novčanicama, seče granu na kojoj sedi.

Imaginarne potrebe kreirane od strane mašinerije marketinga formiraju potrošača koji iznova i iznova kupuje iste proizvode (promene u dezenu, boji, novoj funkciji i sl.), proizvedene i potrošene na račun pljačke i nepovratno uništenih prirodnih resursa.

Zakoni ponude i tražnje u aktuelnom ekonomskom sistemu formiraju veću cenu za resurs kojeg ima manje. Ne obazirući se na životnu sredinu, učesnici takvog sistema stvaraju bolesnu klimu u kojoj će ključni resursi postati oskudni, dobiti na ceni i učiniti „bogatim“ njihove vlasnike.

Ekonomski sistem predstavlja samo jedan segment društvenog života, i neodvojiv je, čak i zavisian, od ekološkog sistema, što govori u prilog činjenici da neprekidan rast nije moguć. Stoga, imperativ je da se fokusiramo na razvoj koji treba da se tiče ljudi, a ne objekata. Potrebno je da se koncipiraju novi postulati ekonomskog sistema, koji neće biti u sukobu sa ekološkim sistemom i koji će dati bolji odgovor na pitanja šta, kako i za koga proizvoditi.

3.2. EKONOMSKE KRIZE

Uzrok cikličnog ponavljanja (svetskih) ekonomskih kriza su prekomerne tržišne slobode, koje za posledicu imaju veliki pad privredne aktivnosti, posledično i preveliki broj nezaposlenih, sa konsekvencama na ekonomiju i društvo u celini.

Velikom ekonomskom krizom iz 30-tih godina XX veka došlo je do pada ideologije liberala, ali je pod uticajem malobrojne grupe moćnih i bogatih takva doktrina oživela u formi neoliberalizma, koji je ponovo uzrokovao krizu na početku XXI veka. Upravo liberalna ideologija, koja je omogućavala dostupnost jeftinih kredita apsolutno svima (i kreditno sposobnim i onim koji nisu u stanju da izmiruju obaveze), dovela je do hipotekarne, a potom i finansijske, pa i svetske ekonomske krize koja je otpočela 2008. godine. Između redova ostaje odgovor na pitanje da li je sprega države i tržišta omogućila ovakvo hazardersko ponašanje, odnosno, da li su predstavnici ove dve suprotstavljene strane našle zajednički interes: političari da pridobiju glasače uoči izbora, a kapitalisti da uposle (obrnuto) jeftin kapital, sve na štetu građana, poreskih obveznika.

Špekulacije, rizične transakcije, amoralnost kapitalizma dovode do kraha ekonomski, kao i finansijski sistem. Njihov oporavak neizostavno zavisi od pomoći države u vidu upumpavanja novca radi spašavanja finansijskih institucija (kao i njihovih vlasnika i vodećih menadžera). Ekonomske krize nisu glavni uzročnik raslojavanja društva, ali takvu razliku još više naglašavaju zbog rasta nezaposlenosti i/ili gubitka imovine u datim vremenima. Jaz između profita i plata se produbljuje iz godine u godinu, dok se razlike između menadžerskih plata i plata radnika, izraženih u % od BDP, smanjuju (Dušanić, 2015).

Inicijalna uloga Međunarodnog monetarnog fonda – MMF (engl. *International Monetary Fund* – IMF), na čije osnivanje su uticale misli i dela Džona Majnarda Kejnza (engl. *John Maynard Keynes*) bila je u pružanju državne pomoći u trenucima kada imperfektno delovanje tržišta periodično dovede do

recesija, pada proizvodnje i velikih ekonomskih kriza sa visokim nivoom nezaposlenosti. Dok Kejnz nije verovao efikasnost monetarne politike u periodima pada privrede, MMF danas vodi previše računa o nivou inflacije, pa rast kamatnih stopa, povećanje poreza i smanjenje budžetskog deficita često vodi u još dublju recesiju i krizu. Opšte je poznato da ograničenje inflacije vodi padu proizvodnje, a da ubrizgavanje novca u sistem dovodi do ekonomskog rasta.

Integracijski procesi, globalizacija, dominacija ekonomskog neoliberalizma pruža povoljnosti za delovanje tržišta, sa svim svojim dobrim, al i lošim stranama. Po pitanju negativnih aspekata delovanja tržišnih mehanizama, država može da vrši uticaj na tržišne tokove, reguliše ih i time asimiluje tržišne nedostatke. Iako su takve „intervencije“ često korisne i manifestuju se kroz ubiranje poreza te isplate penzija, socijalne pomoći i drugih transfernih davanja, postoje situacije kada su pojedine aktivnosti države kontraproduktivne po društvo u celini. Ovde se najpre misli na situacije kada sigurna ruka države pruža spas od nevidljive ruke tržišta, koja je izazvala i poslednju ekonomsku krizu, čime su se socijalizovali gubici (rizici), dok su profiti ostali privatizovani. Sve države su se u kriznim vremenima oglušile na savete međunarodnih finansijskih institucija i upravo pribegle državnom intervencionizmu, odnosno sadejstvu tržišta i države.

4. ZAKLJUČAK

Potpuno liberalno, samo na tržištu zasnovano ekonomsko okruženje, podrazumeva „savršenstvo“. Većina zemalja u razvoju, kao ni one u tranziciji nemaju potrebnu „infrastrukturu“ za delovanje savršenog tržišta: nedovoljno zaštićena i definisana svojinska prava, neefikasno sudstvo, visok nivo korupcije, slaba zaštita prava potrošača, monopolizacija tržišta i dr. U takvim uslovima je naročito potrebna jaka ruka države koja će date nepravilnosti urediti (formalno i suštinski), umesto da ih prepusti stihiji tržišta, što bi za rezultat dalo još veću anarhiju u uređenju društveno-ekonomskih odnosa. Opasnost od nepravilne državne intervencije postoji, ali ne može se tvrditi da potpuno prepuštanje tržišnim uslovima nema negativne konsekvence po društveno i opšte blagostanje, naprotiv. Osnovne funkcije države u ovom kontekstu morale bi se ogledati u zaštiti privatne imovine, dok se rešenje krije u sinergetskom i kompatibilnom delovanju države i tržišta u cilju stvaranja društva blagostanja, dok nivo balansiranja između ove dve institucije mora biti prilagođen istorijsko-razvojnem kontekstu svake zemlje ponaosob.

Verovanje u ekonomski liberalizam jenjava, a utopija o tržišnoj privredi ustupa mesto usmerenoj tržišnoj ekonomiji. Možda nije ni pitanje da li je prepuštanje

tržišnim mehanizmima ili državnoj regulativi, nevidljivoj tržišnoj ili čvrstoj ruci države, bolje rešenje za „upravljanje“ ekonomijom jednog društva. Valja meriti i uvažiti one pravce i politike koje daju efikasne rezultate po društvo u celini i ne ogledaju se isključivo u ekonomskom rastu, već i u drugim pokazateljima društvenog blagostanja (Brkić, 2017).

Nikada u istoriji niti jedna ekstremna ideologija, pa tako ni ova liberalna, tržišna, nije dugoročno dala dobre rezultate. Održivi razvoj, kako ekonomski, tako i društveni, te ekološki, nije moguć na temeljima isključivo tržišnih principa. Rešenje se krije u kombinaciji delovanja tržišta i intervenciji države u onim domenima gde privatni kapital ne vidi svoje interese, a koji su društveno nužni i odlikuju se solidarnošću, ravnopravnošću, pravednošću i ravnomernošću.

REFERENCE

- Aixalá, J., & Fabro, G. (2009). Economic freedom, civil liberties, political rights and growth: a causality analysis. *Spanish Economic Review*, 11(3), 165-178
- Brkić, I. (2017). *Ekonomska sloboda kao pokazatelj privrednog rasta evropskih zemalja* (Doktorska disertacija). Preuzeto sa: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8400/Disertacija11113.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Drašković, V., & Drašković, M. (2012). Put u institucionalni nihilizam – slučaj država jugoistočne Evrope. *Ekonomске teme*, 50/4, 451-464.
- Dušanić, J. (2015). Neoliberalizam – ekonomska neefikasnost uz socijalnu neodgovornost i moralnu neosetljivost. *Ekonomске ideje i praksa*, 16/17 (mart-jun), 57–80.
- Đorđević, D. (2006). *Mikroekonomija: savremeni pristup*. Novi Sad: Privredna akademija.
- Farr, W., Lord, R. A., & Wolfenbarger, J. L. (1998). Economic freedom, political freedom, and economic well-being: a causality analysis. *Cato J.*, 18, 247.
- Greenwald, B. C., & Stiglitz, J. E. (1986). Externalities in economies with imperfect information and incomplete markets. *The quarterly journal of economics*, 101(2), 229-264.
- Katić, N. (2012). *Neoliberalni koreni svetske ekonomske krize. Nova srpska politička misao*. Preuzeto sa: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/neoliberalni-korenisvetske-ekonomske-krize.html>

- Komazec, S., & Ristić, Ž. (2006). *Monetarne i javne finansije*. Beograd: Beogradska poslovna škola.
- Mankju, N. G. (2008). *Principi ekonomije*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Peev, E., & Mueller, D. C. (2012). Democracy, economic freedom and growth in transition economies. *Kyklos*, 65(3), 371-407.
- Pejanović, R. (2014). Mikroekonomski pokazatelji (indikator) u metodologiji ekonomskih istraživanja. *Ekonomski signali: poslovni magazin*, 9(1), 73-98.
- Piątek, D., Szarzec, K., & Pilc, M. (2013). Economic freedom, democracy and economic growth: a causal investigation in transition countries. *Post-Communist Economies*, 25(3), 267-288.
- Reinert, E. (2006). *Globalna ekonomija: kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Ristić, K., & Ristić, Ž. (2014). Tržišna vs. socijalna ekonomija. *FBIM Transactions*, 2(1), 82-90.
- Samuelson, A. P., & Nordhaus, D. V. (2000). *Ekonomija* (petnaesto izdanje, prevod). Zagreb: Mate.
- Sekulović, M. (2015). O državi i tržištu. *Ekonomske ideje i praksa*, 16/17 (mart-jun), 313–323.
- Swaleheen, M. & Stansel, D. (2007). Economic freedom, corruption, and growth. *Cato Journal*, 27, 343.
- Šagi, A. & Šuvakov, T. (2004). *Mikroekonomija* (7. izd). Subotica: Ekonomski fakultet.
- Vega, G. M. & L. Alvarez (2003). Economic growth and freedom: A causality study. *Cato Journal*, 23(2): 199-215.
- Vojnić, D. (2004). Tržište: prokletstvo ili spasenje. *Ekonomski pregled*, 55(9-10), 681-726.
- Vujović, T. (2009). Potrošački mentalitet – uzrok otuđenja, svetske ekonomske i ekološke krize. *Economic Themes*, 47(2), 99-111.

Primljeno: 12.09.2017.

Odobreno: 19.09.2017.